

Mörsils kyrka

Antikvarisk kontroll vid restaurering av långhuset 2009

Mörsils socken, Åre kommun, Härnösands stift

Martina Berglund

RAPPORT – JAMTLI 2009:31
ISSN 1654-2045

Utgivning och distribution:

Jamtli
Box 709
831 28 Östersund
Tel 063-15 01 00
Fax 063- 10 61 68

© Jamtli, 2009

Allt kartmaterial från GSD-Fastighetskartan © Lantmäteriverket Ärende nr MS2006/02204

Omslagsbilder: Långhusets tak efter restaurering (bild nr 09m033/05).
Foto: Martina Berglund

Redigering och layout framsida: Lena Ljungkvist, Jamtli Förlag

ISSN 1654-2045

Innehållsförteckning

INLEDNING	3
KARTA	5
HISTORIK.....	6
MILJÖBESKRIVNING.....	7
ANTIKVARIKKT RESONEMANG.....	7
BENÄMNING AV BYGGNADSDELAR.....	8
BESKRIVNING AV UTFÖRDA ÅTGÄRDER.....	9
Putsanalys.....	9
Putsarbeten.....	9
Avfärgning.....	13
Plåtarbeten.....	14
Fönster och dörrar	20
KÄLLOR.....	21

Bilaga 1, putslagningar väster

Bilaga 2, putslagningar norr

Bilaga 3, putslagningar öster

Bilaga 4, putslagningar söder

Inledning

Länsstyrelsen beviljade 2002-09-04 Västra Storsjöbygdens församling tillstånd att restaurera exteriören på Mörsils kyrka efter Leif Markströms Restaureringskonsult AB:s program (lst d nr 433-11261-01). Arbetet kunde påbörjas 2007 och ett nytt tillstånd utfärdades 2007-07-12 (lst d nr 433-9295-06). Under denna första etapp åtgärdades endast tornet. En begäran om anstånd lämnades in för att kunna restaurera även långhus och stegport vilken beviljades 2009-03-04 (lst d nr 433-1857-09). Tillstånd gavs även till restaurering av kyrkans plåttak 2009-07-14 (lst d nr 433-8272-09).

Restaureringen omfattade åtgärder på kyrkans långhus, stegport och tak och arbetet utfördes i enlighet med den arbetsbeskrivning som upprättades av Leif Markström 2004-12-07 och plåtkonsult Hans-Erik Olsson 2009-04-24. Slutbesiktning skedde 2009-09-21.

Antikvarisk kontroll och dokumentation har utförts av Martina Berglund, Jamtli. Besöksprotokoll, fotografier, ritningar och andra handlingar som rör upprustningen finns i läns museets arkiv. Filmerna har nummer: 09M021, 09M030, 09M031 och 09M033. Även digitala bilder finns brända på en cd-skiva, tillsammans med övriga handlingar.

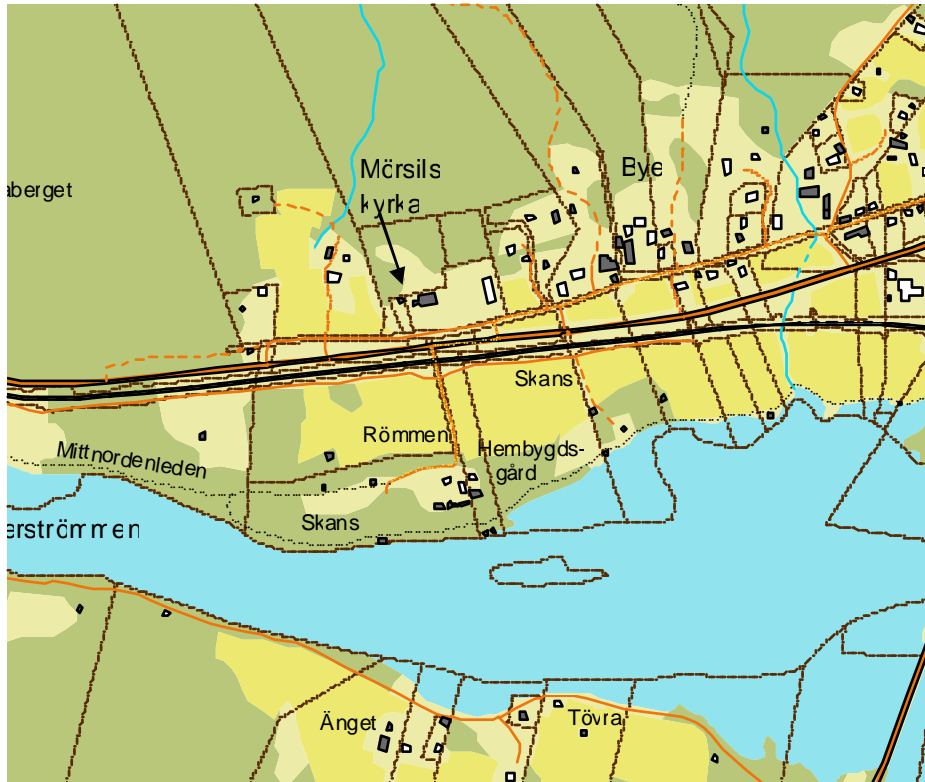
Östersund den 16 december 2009

Martina Berglund
Antikvarie

Fastighetsuppgifter m.m.

Objekt	Restaurening av långhuset på Mörsils kyrka
Dnr JLM	85/2009 F8AGF
Dnr LST	433-1857-09, 433-9295-06, 433-8272-09
Fastighet	Mörsils-Bye 3:4, Mörsils socken, Åre kommun
Uppdragsgivare	Västra Storsjöbygdens församling Byevägen 7 830 40 Mörsil Kontaktperson: Anders Westerlund 0647-146 55
Projektleddare	AB P. Dillner Bygg- och miljöprojekt Kyrkgatan 58 831 34 Östersund Kontaktperson: Per-Erik Dillner 063-51 99 20
Entreprenörer	Rickards Mur och Kakel Alstigen 4 830 05 Järpen Kontaktperson: Rickard Landén 0647-105 37
	Bye plåtslageri Industrihuset 830 44 Nälden Kontaktperson: Lennart Wasell 0640-221 60
	LP Bygg S Arvesund 370 830 02 Mattmar Kontaktperson: Patrik Eriksson 0640-441 22
	Renovator Innovation AB Box 4023 195 72 Rosersberg
Antikvarie	Jamtli Box 709 831 28 Östersund Kontaktperson: Martina Berglund 063-150 141

Karta

Historik

Kyrkan i Mörsil uppfördes 1852-56. En medeltida stenkyrka var belägen öster om den nya stenkyrkan och revs i samband med att en ny kyrka började byggas. Församlingen anhöll om en ritning från Överintendentsämbetet och sände med ett eget förslag upprättat av byggmästare Anders Åkerlund. Förslaget innebar ett förlängt kyrkorum och ändrad tornöverbyggnad för att kyrkan inte skulle bli för liten. ÖIA upprättade ännu en ny ritning som följde församlingens förslag förutom gällande tornavslutningen och sakristians takform. Byggmästare var Alfred M Svensson från Stockholm.

Kyrkan är placerad i väst-östlig riktning med sakristia i öster och västtorn med tandsnittsdekor och genombruten, åttkantig spira. Kyrkans exteriör är med några få undantag utförd efter ritningen. Från början hade kyrkan två mittgångar, både från nord och från sydsidan, men den norra är igenmurad. Ingången till sakristian från norr togs upp 1931.

Interiören har en välbevarad nyklassicistisk karaktär men har genomgått genomgripande restaureringsarbeten 1931 och 1977. Kyrkorummet är täckt av ett tunnvalv av trä. Korväggen försågs med en målning direkt på putsen när kyrkan byggdes. På båda sidor om altaret målades apostlabilder i arkitekturomrämningar och valvet ovanför altaret fick en dekorativ bemålning med rocaille och illusoriska kassetter. På grund av att samtliga målningar omgäende började flaga målades nya dekorationer på väv som sattes ovanpå väggytan. Målningarna på var sida om altaruppsättningen föreställer *Nattvardens instiftande* och *Kristus inför Pontius Pilatus*. Målningarna på väv är utförda 1852 av Erik Persson från Valne som också målade den ursprungliga altartavlan av *Kristi himmelfärd*. Antagligen gjorde han även de första väggmålningarna. Altartavlan placerades i och med renoveringen 1931 vid norra långväggen ovanför ett nyinrättat dopaltare. En ny altartavla med motivet *Jesus på korset* sattes upp, målad av konstnär Bengt Hamrén, liksom bilderna på läktarbarriären. Den äldre kyrkorgeln från 1865 byttes ut mot en ny. Altarbordet, altarringen och predikstolen tillhör den ursprungliga inredningen. Den slutna bänkinredningen härrör från byggnadstiden liksom läktaren. I kyrkan finns också en dopfunt från 1690-talet.

Kyrkan restaurerades också både in- och utvändigt 1977. Då fick den bli en läktarunderbyggnad med kapprum och en skrudkammare.

1985 byttes det gamla plåttaket mot ett nytt svart fabriksmålat bandtäckt plåttak.

Miljöbeskrivning

Mörsils kyrka ligger väster om Storsjön i en sluttning ovanför Indalsälven och utanför tätorten. Ruinen av den gamla medeltida kyrkan finns kvar 400 meter öster om den nya kyrkan.

Bild 1. Mörsils kyrka med stegporten i förgrunden, februari 2009 (digital bild nr 1000427).

Antikvariskt resonemang

Avsikten med en kulturhistorisk byggnadsrestaurering är att enbart åtgärda tekniskt skadade delar. Det måste göras stor åtskillnad mellan förslitningsskador och tekniska skador. Förslitning är förändringar som berättar om byggnadens ålder och om hur byggnaden/byggnadsdelen har använts. Denna typ av förslitningsskador ingår därmed i det kulturhistoriska värdet och bidrar till upplevelsen och förståelsen av gångna tiders vardagsliv. En teknisk skada är en skada som nu eller i en omedelbar framtid äventyrar byggnadens fortlevnad. Dessa skador har reparerats. Vid reparationen har material, framställningsteknik och hantverksteknik varit av traditionellt slag. Den slutliga upplevelsen av hela byggnaden eller enskilda detaljer är densamma som före insatsen.

Trots att insatser måste göras, är meningen med varje allvarigt syftande restaurering att man efter avslutad insats drar sig tillbaka så omärkligt som möjligt. De enskilda, befintliga byggnadsdelarna ska bevaras så långt som möjligt, för att som "originaldelar" kunna berätta om gångna tiders liv och de förändringar som med åren krävt ändringar och omdisponeringar i byggnaderna. Varje del som byts ut kan bara berätta om hur man tänkte och gjorde i början av 2000-talet.

Benämning av byggnadsdelar

Byggnadsplan MÖRSILS KYRKA
Åre Mörsils-Bye 3:4
Planen hämtad från ATA och tolkad av Sockenkyrkorna. Kulturarv och bebyggelsehistoria

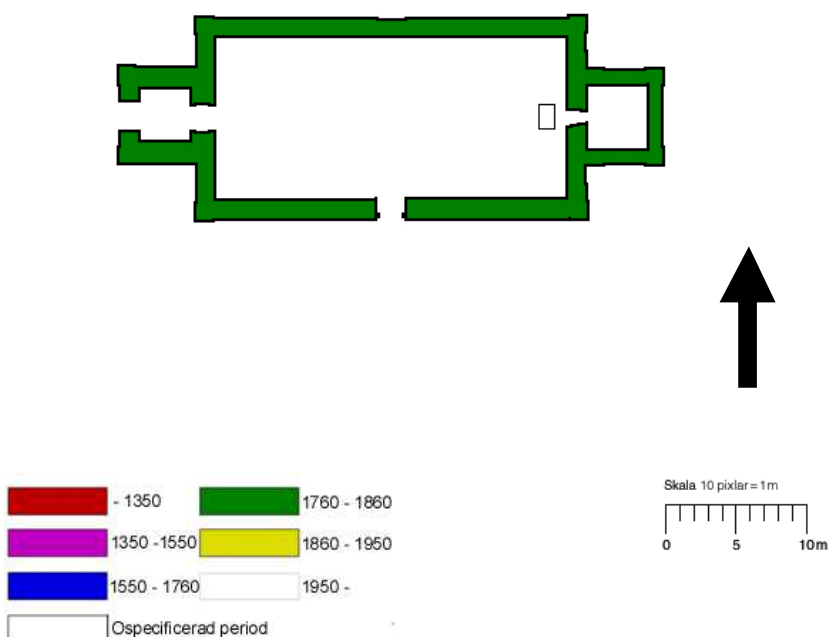

Bild 2. Ur RAA:s bebyggelseregister (norrpil inritad).

Beskrivning av utförda åtgärder

Putsanalys

Inför lagningen av putsen på tornet skickades i januari 2007 två putsprover från tornet för analys hos SEIR materialanalyse i Köpenhamn. Ett prov togs från den västra fasaden nära entrén och det andra på östra fasaden vid tornluckorna. Enligt analysen var kyrkans puts ett KC-bruk bestående av lufthårdnande kalk och portlandcement. Blandningsförhållandena är som ett KC-bruk 70/30/550. Man kunde också urskilja två putspåslag som antagligen utförts tätt efter varandra. Putsen var senare målad med en svag silikatfärg som färgade av sig, vilket är onormalt för silikatfärg. Färgen var påförd i två omgångar och troligen var den plastmodifierad med akrylplast.

Även Maxit analyserade putsprover från samma ställen och gav sedan ett förslag på puts till ilagningar. När lös puts började knackas ner och sprickor huggits upp i putsen så upptäcktes en äldre puts under den puts som analyserats. För att inte få en för stark puts i lagningarna skickades därför ytterligare två prover till Maxit. Enligt svaren var det troligen ett svagt hydrauliskt kalkbruk som genom karbonatisering under lång tid fått hög hållfasthet. Därefter beslutades att använda ett hydrauliskt kalkbruk vid lagningarna.

I och med långhusets omputsning hade man således dessa putsanalyser att utgå ifrån och beslöt att behandla långhuset på samma sätt som tornet.

Putsarbeten

Fasader Fasaden har behandlats på samma sätt som på tornet. Putsen knackades ner där den var skadad och sprickorna högs upp. Skadorna var omfattande. Dels fanns bomputs och sprickor i fasad och den putsade takfoten, dels fanns skador vid portarna på grund av saltning vintertid. Skadorna vid takfoten berodde framför allt på att putsen dragits ända upp mot takrotet och att det därför inte fanns någon luftning längs takfoten.

Några större sprickor och bommar fanns på vissa ställen, vilka markerats på en ritning (se bilagor). Sprickor i putsen högs upp v-formigt och ilagades.

Den södra fasaden har ett äldre bruk rakt igenom. Där bilade man av där det var bomt och sprickorna högs upp in till sten.

På flera ställen var det halvbomt och det var svårt att dra gränsen för hur mycket som skulle tas bort. När färgen tvättades bort lossnade också mer av putsen. Man tvättade även bort bruket på stenen för att kunna få fäste med den nya grundputsen.

Under arbetet framkom att den norra sidan av fasaden någon gång putsats om med hårt bruk i ett tunt lager ovanpå en väldigt slät och glatt putsyta. På vissa ställen var det undre lagret krackelerat och på några ställen fanns gamla lagningar. Eftersom stora delar av den yttre putsen däremot satt bra diskuterades det hur mycket av putsen som skulle tas bort då det kunde finnas sprickor under.

Ur hållbarhetssynpunkt är det bättre att ta ner all gammal puts då det kan vara svårt att få putsen att hålla i anslutningen mellan ny och gammal puts. Ur kulturhistorisk synpunkt är det dock önskvärt att bevara så mycket som möjligt av den äldre putsen. Beslut om hållbarheten ur teknisk synpunkt är i slutändan upp till entreprenören.

Ett putsprov lämnades in till Maxit på analys, ett djupt prov som både innehöll den äldre och den yngre putsen. Svaren på putsprovet visade att båda lagren var ett svagt hydrauliskt kalkbruk. Maxit var också på plats för att ge råd och arbetsbeskrivning.

På den norra sidan fanns ett yttre lager med tunnare, nyare puts. Under den syns sprickor (digital bild nr IMG2141).

Den släta undre putsen på den norra fasaden ruggades först upp för att ge fästningsförmåga. På några ställen grundades med nät. Runt fönster och dörrar gjordes nya putslistor. Fasadens yta gick slutligen över med ytputs. Där det var möjligt bevarades delar av det äldre lagret med ytputs.

- Stegport Stegporten har putsats på samma sätt som resten av kyrkan. Den målades sedan med silikatfärg i samma vita kulör, NCS S0502Y.
- Interiör Putslagningar gjordes innanför den västra porten där putsen skadats på grund av saltutfällningar.

Avbilad puts vid det syd-västra hörnet (digital bild nr IMG2125).

Upphuggna sprickor på den norra fasaden (digital bild nr IMG2136).

Putslagningar vid den västra fasaden, intill tornet (digital bild nr 1010037).

En av de omputsade putslisterna kring fönstren (digital bild nr PICT8643).

Avfärgning

Den gamla färgen togs bort med Alcro färgborttagningsmedel till helt rent underlag. Borttagningsmedlet applicerades och fick sitta kvar ett dygn innan det tvättades av med högtryckstvätt och varmt vatten

Vid omputsningen av tornet föregicks valet av färg av en lång diskussion. Maxit gav vid den första putsanalysen rekommendationen att Kivitex 1-komponents silikatfärg från Tikkurila skulle användas. Denna innehåller mindre än 5 % acrylat vilket gjorde att valet av färg ifrågasattes ur antikvarisk synpunkt. Helst skulle en ren 2-komponents silikatfärg användas. Beställaren tog kontakt med två dika leverantörer, Tikkuila och Keim, som båda lämnade förslag på åtgärder och material. Båda leverantörerna föreslog i första hand en 1-komponents silikatfärg eftersom putsen sedan tidigare är avfärgad med en plastbaserad silikatfärg. De fanns annars risk att färgen inte skulle vidhäfta. Den noggranna utredning som gjordes av beställaren (församlingen) och dess resultat ledde fram till att länsstyrelsen beslutade att acceptera 1-komponents silikatfärg. Det beslutades därför att Kivitex silikatfärg skulle användas.

Ett prov togs också på färgen på långhuset och analyserades hos Maxit för att se om det var samma typ som på tornet. Analysen visade att det var samma och avfärgning skedde därför med Kivitex silikatgrund och Kivitex silikatfärg.

Putsen avfärgades tre gånger med en vit kulör, NCS S0502Y. Vid den första avfärgningen användes 50 % grundning och 50 % färg. Vid den andra användes 80 % färg och 20 % grundning och vid den tredje avfärgningen 100 % färg.

Grunden målades på samma sätt men i en gråbrun kulör, NCS 7005Y50R.

Plåtarbeten

Tak Taket är täckt av skivfalsad plastisolbelagd plåt som lades på 1983 och vilken har inte underhållits sedan dess. Taket hade den senaste tiden snabbt blivit sämre och behövde åtgärdas. Färgen flagnade kraftigt och plåten rostade på flera ställen. Skadorna var värst motnocken på den södra sidan.

Eftersom taket inte fanns med i restaureringsprogrammet upprättades nya handlingar av plåtkonsulten Hans-Erik Olsson. I detta föreslogs två olika alternativ till målningsbehandling, ett traditionellt med målning med linoljefärg och ett modernt målningsystem med en 2-komponentsfärg. Det beslöts att använda den moderna färgen eftersom taket är en modern plåt som tidigare varit behandlad med plastisol.

Vid takfoten längs båda takfallen byttes ett 20-tal plåtar ut där snörasskyddet tidigare suttit. I och med detta kunde det konstateras att vissa mindre rötskador fanns i takrotet. Skadorna ilagades med nytt virke. Takplåtarna byttes ut till färdiglackad plåt som sedan blästrades och målades som den övriga plåten.

Nya dubbla snörasskydd sattes upp liksom ett nytt nockräcke. Fästena målades svarta för att smälta in bättre med taket.

Taket innan ommålningen. Foto från församlingen (digital bild nr 20091106092917_00001).

Taket flagnade kraftigt och rostade på flera ställen. Foto från församlingen (digital bild nr 20091106092917_00002).

Rötskador fanns i takrotet under några av plåtarna (bild nr 09m021/31).

Taket blästrades med högtryckstvätt för att få bort den gamla färgen. Tikkurila plättvätt användes. Som grundfärg till rostskador användes Serablock super. Därefter målades det med en 2-komponentsfärg, Temaclad SC50 från Tikkurila coatings. Taket grundades med en grå kulör och täckmålades sedan med svart.

Äldre smidesdetaljer målades med Isotrol taktäck från Introteknik AB.

Taket efter att det målats ochnockräcke samt snörasskydd satts upp (bild nr 09m033/05).

Stuprör/
hängrännor

De befintliga stuprören och hängrännorna justerades. Eftersom vatten tidigare rann längs den putsade fasaden och is låg emot vintertid har en tunn vit plåt monterats bakom hängrännorna.

Grindar

Grindarna vid stegporten målades med Wibro rostskyddsfärg i en svart kulör.

Sockel

Längs sockeln finns en plåtavtäckning i koppar som bitvis var skadad. Plåten lagades därför i med ny vid långhusets västra sida, vid ingången till sakristian samt vid den södra ingången.

Ny plåttäckning vid den västra fasaden (bild nr 09m030/17).

Ny kopparplåt vid den södra ingången (bild nr 09m30/22).

Övrigt   Två av lunettfönstren, på den södra och den norra fasaden, fick ny vattbräda i kopparplåt.

Vid den östra fasadens gavelfält har plåtavtäckningen lagats i med ny kopparplåt.

En av de nya vattbrädorna i kopparplåt (bild nr 09m30/05).

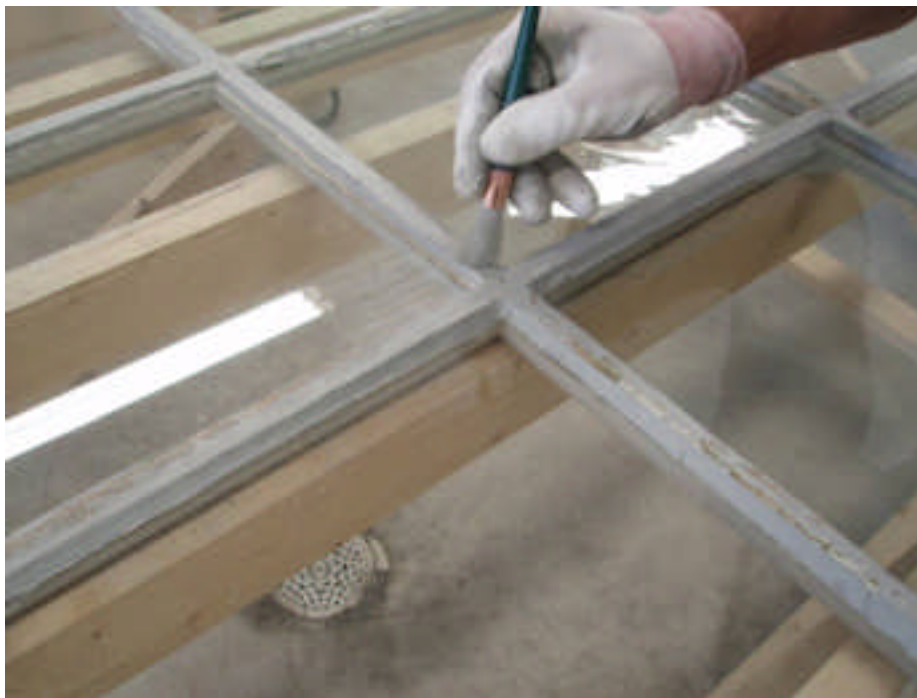

Den ilagade plåtavtäckningen vid den östra fasadens gavelfält (bild nr 09m031/34).

Fönster och dörrar

Fönster Fönstren som var målade i en gråblå kulör hade vid de senaste ommålningarna målats på plats vilket hade gjort att de målats fast i kanterna. Detta har också orsakat kondens mellan ytter- och innerbågar som också har lett till målningskador.

Fönstren togs ur för att skrapas och målas på samma sätt som fönstren på tornet. Sakristian har kopplade fönsterbågar med blyinfattat glas på insidan. Dessa målades istället på plats.

Ommålning av fönster (digital bild nr P5060061).

Alla fönster kittades om och målades med linoljefärg i en grå kulör, NCS S3000-N. Några av rutorna var trasiga och några hade även bytts ut tidigare. De trasiga rutorna ersattes med äldre valsat glas.

När fönstren skulle sättas tillbaka upptäcktes att det på flera ställen fanns stora mellanrum mellan fönsterbåge och karm som tidigare varit igenmålade. Vissa av bågarna lagades därför i med tunna träbitar för att passas in i karmen.

Ett av fönstren mot söder efter åtgärd. I överkanten syns träilagningarna (bild nr 09m030/14).

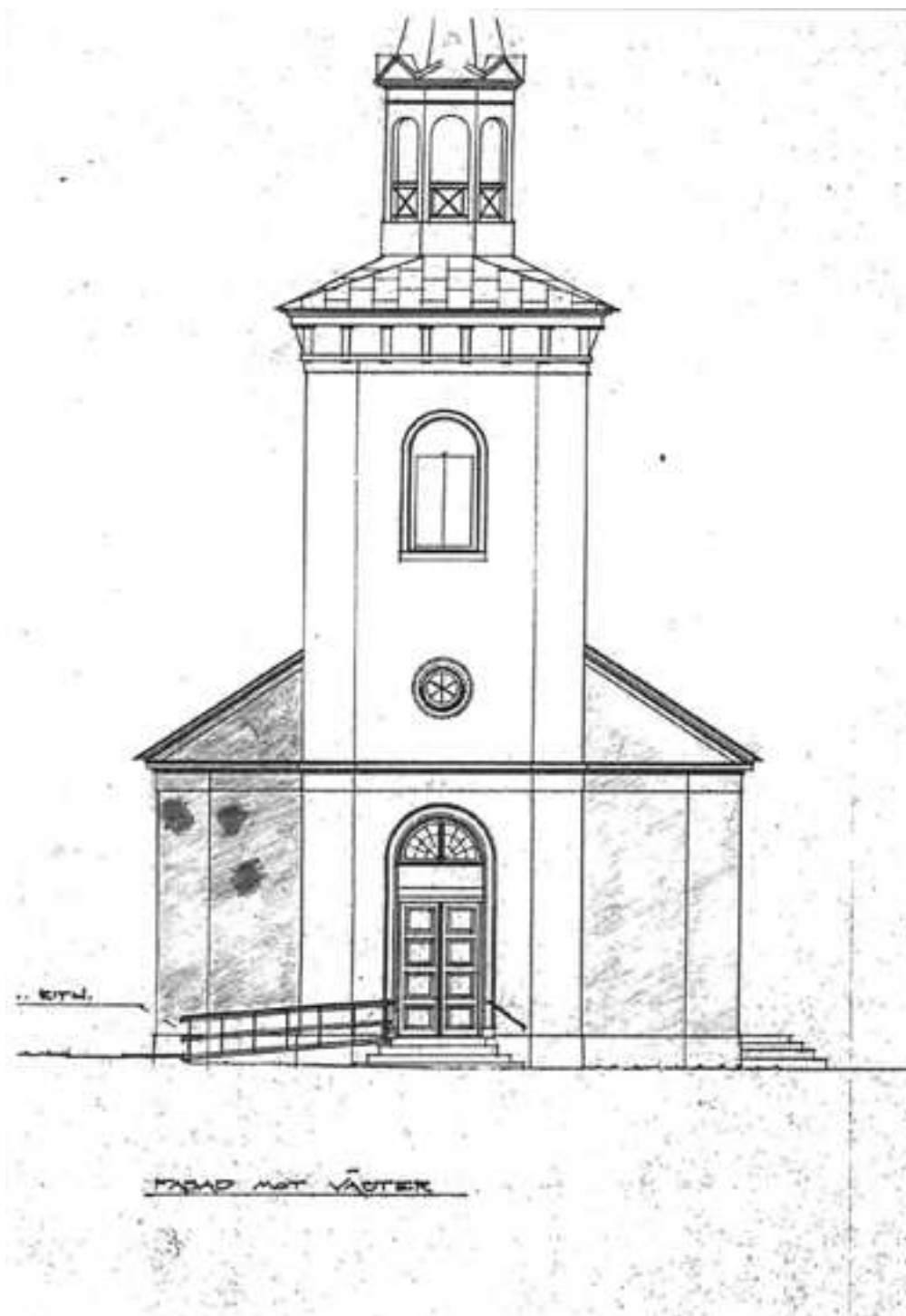
Dörr   Dörren vid sakristian var målad brun, med färg som flagade kraftigt. Dörren skrapades och målades med linoljefärg i samma bruna kulör som på tomluckorna, NCS S7010 Y70R.

Källor

Cedenhag, Birgitta: Våra kyrkor. Östersund 1998.

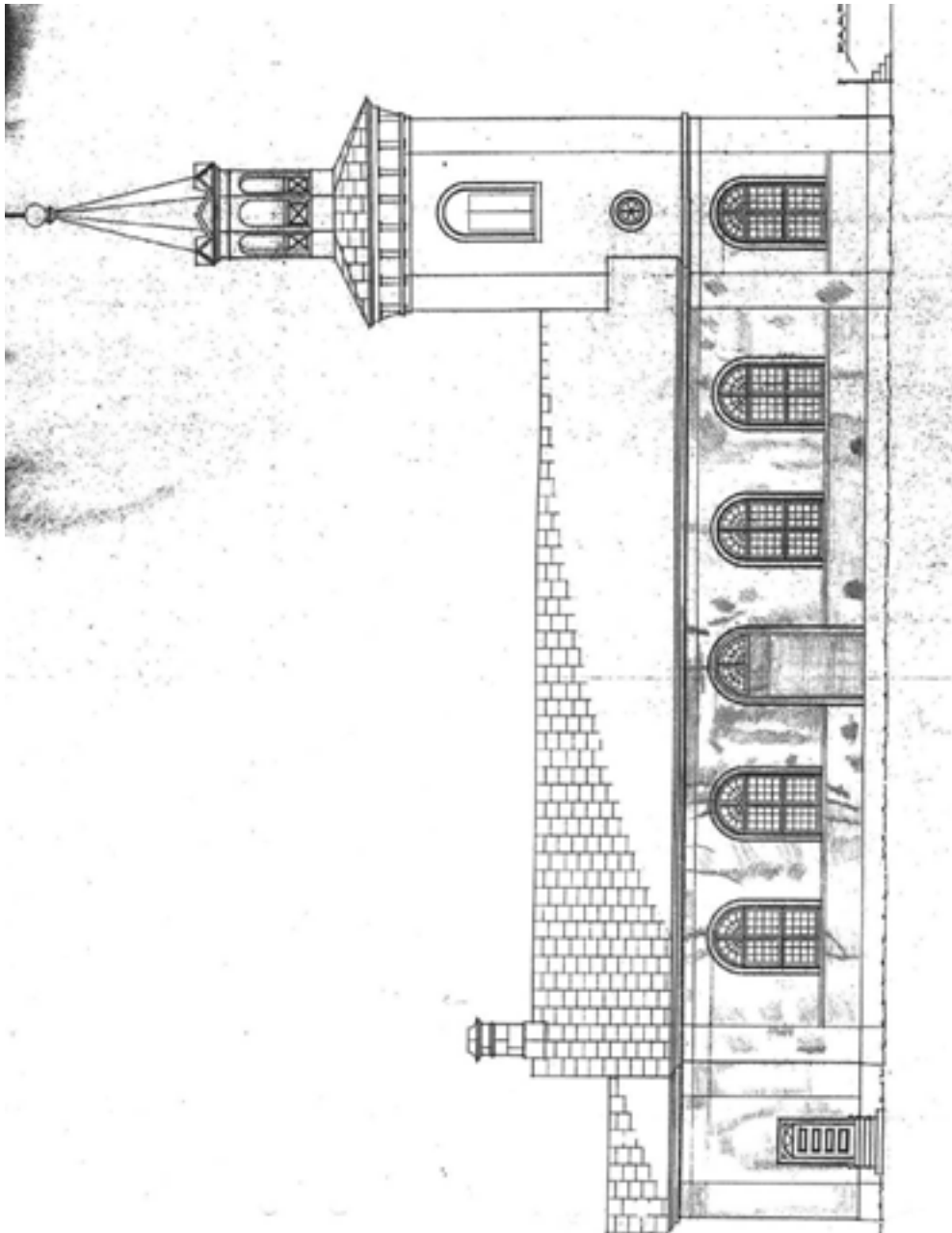
Jämtlands läns museums kulturhistoriska karaktärisering av kyrkor 2003

Bilaga 1

Större sprickor och bomputs på den västra fasaden.

Bilaga 2

Större spräckor och bomputs på den norra fasaden.

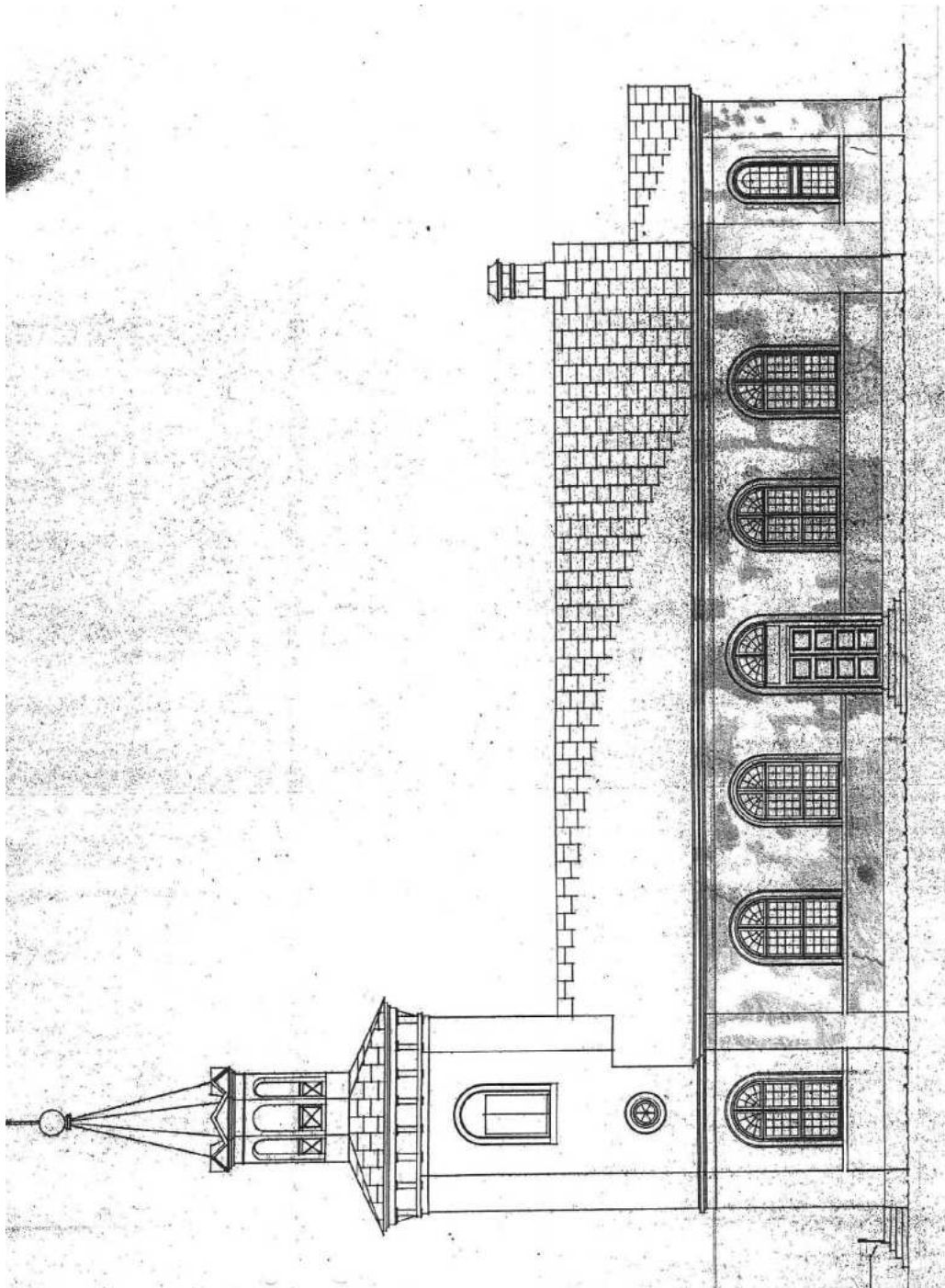

Bilaga 3

Större sprickor och bomputs på den östra fasaden.

Bilaga 4

Större sprickor och bomputs på den södra fasaden.

RAPPORTSERIE – JAMTLI, 2009

ISSN 1654-2045

- 2009:1 Arkeologisk förundersökning – Schaktkontroll i anslutning till fornlämningar 49, hög, samt 235, fossilåker, i Frösö socken
Amanda Jönsson
- 2009:2 Löfsåsen. Skadekartering samt arkeologisk undersökning vid fornlämning nr 258, fossil åker, i Brunflo socken 2008
Amanda Jönsson
- 2009:3 Sörgården – Antikvarisk kontroll vid restaurering av mangårdsbyggnad 2004–2007
Olof Edin
- 2009:4 Sommarhagen – förslag till förnyelse
Ove Hemmendorff
- 2009:5 Brunflo ställverk – Antikvarisk kontroll vid exteriör restaurering 2008
Olof Edin
- 2009:6 Lillhärjåbygget – Restaurering av Farfarslidan och kokhuset, 2008
Martina Berglund
- 2009:7 Landsomsläkten – Skadekartering samt arkeologisk undersökning vid fornlämning nr 142 i Lockne socken, fossil åker, 2008
Amanda Jönsson
- 2009:8 Ankarede kapell – Antikvarisk kontroll vid exteriör restaurering, 2004
Martina Berglund
- 2009:9 Munkflohögen – Kulturhistorisk karakterisering inför vindkraftpark
Anders Hansson
- 2009:10 Tomtangården – Vårdplan
Christina Persson
- 2009:11 Hotell Tänninge – Dokumentation 2008
Martina Berglund
- 2009:12 Östersunds gamla kyrka – Antikvarisk kontroll vid exteriör restaurering 2007–2008
Martina Berglund
- 2009:13 Järnåldersåker och gravhögar i Håkansta – Arkeologisk utredning i anslutning till fornlämning nr 38 Brunflo socken, gravhögar, 2008
Amanda Jönsson
- 2009:14 Kyrkås gamla kyrka – Antikvarisk kontroll vid omläggning av spåntak 2007
Hampus Benckert
- 2009:15 Linsells kyrka – Antikvarisk kontroll vid utvändig målning 2007
Hampus Benckert

- 2009:16 Mittåhammaren – Antikvarisk kontroll vid restaurering av sommarviste 2006-2007
Christina Persson
- 2009:17 Färgundersökning av Älvros klockstapel 2009
Martina Berglund
- 2009:18 Vid Lillsjöströmmens utlopp – Arkeologisk undersökning av fornlämning RAÄ Nyhem 112:1, stenåldersboplats, 2008
Amanda Jönsson
- 2009:19 Munkflohögen och Raftsjöhöjden – Arkeologisk utredning inför vindkraftparker
Anders Hansson
- 2009:20 Arkeologisk utredning inför vindkraftsutbyggnad
Anders Hansson
- 2009:21 Vikens kapell – Antikvarisk kontroll vid exteriör restaurering 2008–2009
Martina Berglund
- 2009:22 Arkeologisk utredning – Kraftledning mellan Hammarstrand och Graninge med anslutning till Bispgården
Amanda Jönsson
- 2009:23 Glötesvålen – Arkeologisk utredning inför vindkraftspark
Anders Hansson
- 2009:24 Bostadsakuten
- 2009:25 Fjällglim – Åtgärdsförslag för restaurering av boningshus, uthus och tvättstuga
Martina Berglund
- 2009:26 Östersunds gamla kyrka – Antikvarisk kontroll vid interiör konservering och restaurering 2003–2006
Martina Berglund
- 2009:27 Trumslagarnas skräpgröp – Arkeologisk utredning av fastighet Frösö 2:52, 2008
Amanda Jönsson
- 2009:28 Färgundersökning av Hallens klockstapel 2009
Martina Berglund
- 2009:29 Rapport över arkeologisk utredning avseende nya kraftledningar i Västernorrlands och Jämtlands län, 2009
Anders Hansson
- 2009:30 Flytt av milsten och minnessten, RAÄ 72:1 samt RAÄ 80:1
Olof Edin
- 2009:31 Mörsils kyrka – Antikvarisk kontroll vid restaurering av långhuset 2009
Martina Berglund